

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v106.2025.5>*З. А. Іванцова*

ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЄСПЛ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Постановка проблеми. Захист права власності в Україні залишається актуальним через системні недоліки у правозастосуванні, зокрема, тривале невиконання судових рішень, недостатню ефективність механізмів компенсації шкоди та відсутність чіткого законодавчого регулювання відповідальності держави за шкоду, завдану її органами. Зазначене призводить до порушення права власності, гарантованого Конституцією України та міжнародними стандартами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на практичну спрямованість даного дослідження, автором було проаналізовано судову практику та нормативні документи. Тим не менш зазначене питання перебуває в колі наукових пошуків багатьох науковців, зокрема: Погребняка С. П., Шевчука С. В., Ціппеліуса Р., Дегенгарта Х. та ін.

Метою наукової публікації є аналіз практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних із захистом права власності в Україні, виявлення основних проблем правозастосування та формування рекомендацій для вдосконалення національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Гарантії права власності часто потребують уточнення у контексті змістовного наповнення понятійного апарату адже єдиного підходу до розуміння окремих категорій немає. У зв'язку з чим в науці конституційного права особливе значення має тлумачення поняття «майно» практикою ЄСПЛ, яке виходить за межі традиційних уявлень і включає широкий спектр економічних інтересів включаючи не лише фізичні товари, а й інтелектуальні права, активи, ліцензії, законні очікування тощо.

Наприклад, розробники Онлайн-курсу Ради Європи HELP з Права власності та ЄСПЛ систематизувавши рішення ЄСПЛ виокремили такий «перелік активів, які були визнані майном, навіть якщо це може бути неочевидним на перший погляд: ділові та професійні інтереси; кредити і вимоги; акції та частки акціонерів; дозволи на продаж алкоголю; забезпечувальні права за договором; очікування реєстрації товарного знаку; клієнтська база; законні очікування; судові рішення, яке набрало законної сили» [1].

Відносно України ЄСПЛ виносилися рішення за якими під майном розумілися: заборгованість за рішенням суду у тому числі через тривале невиконання рішення суду (переважна кількість справ за ст. 1 Протоколу № 1 якраз стосується саме цього виду майна); законні сподівання щодо прибутку (у справі Федоренко проти України Заява № 25921/02); відшкодування ПДВ й компенсація за затримку такого відшкодування (у справі Інтерсплав проти України Заява № 803/02) та ін.

Таке тлумачення права власності з боку ЄСПЛ розширює межі захисту права власності, адже тлумачиться ширше за традиційні уявлення і розуміння

в національній правозастосовній практиці та в науці вітчизняного конституційного права.

Як відмічалось раніше, «основними нормативними документами Ради Європи, що регулюють право власності виступають Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), а також Протокол № 1 до Конвенції, який безпосередньо гарантує захист права на власність» [2].

З приводу захисту права власності українців, за наявними рішеннями у базі даних «HUDOC» [3] станом на 06 січня 2025 року міститься 318 справ резолютивна частина рішень по яким містить посилання на ст. 1 Протоколу № 1.

Судячи із вищевказаних рішень ЄСПЛ у більшій їх частині визнається порушення ст. 1 Протоколу № 1, а також позитивно вирішується питання відшкодування.

Із 318 справ, що підлягали вивченню у 309 справах визнано порушення державою Україна ст. 1 Протоколу № 1 (як вказано вище більшість порушень стосувалися тривалого невиконання судових рішень). Зазначене свідчить про системний характер проблем правозастосування та необхідність реформування правової системи України в цій частині.

Відносно інших 9 ситуація виглядає наступним чином.

У рішенні по справі Агрокомплекс проти України (заява № 23465/03) порушення державою Україна статті 1 Протоколу № 1 не вирішувалося, адже воно вже було встановлено в основному рішенні («Рішенням від 6 жовтня 2011 року (далі – основне рішення) Суд встановив кілька порушень статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу») [4].

У рішенні по справі Смірнова проти України (заява № 36655/02) порушення державою Україна ст. 1 Протоколу № 1 не вирішувалося, з огляду на те, що хоча заявниця і стверджувала про її порушення, однак нею не було «піднято жодних питань за цим положенням, які потребують судового визначення» [5].

У трьох справах (заяви №№ 10437/02, 55870/00, 22750/02) суд вирішив недоцільним розглядати порушення ст. 1 Протоколу № 1. Зокрема у справах за заявами №10437/02 та №55870/00 така недоцільність обумовлена вже сформованою практикою ЄСПЛ у справі Зангі проти Італії (заява № 11491/85).

Так, у вищевказаній справі відмічено, що «Згідно зі статтею 6 абз. 1 (ст. 6-1) Конвенції кожен має право на остаточне вирішення протягом розумного строку ... З огляду на обставини справи та висновок, зроблений у пункті 21 вище, Суд вважає непотрібним розглядати також скаргу на підставі статті 1 Протоколу № 1 (P1-1)» [6].

Тобто враховуючи, що ч. 1 ст. 6 Конвенції стосується розумних строків розгляду справи і саме відносно вказаної статті ЄСПЛ вирішує, що було її порушення, то подальше посилання заявників на незабезпечення захисту майнових справ через тривалий строк і відповідний захист власності за ст. 1 Протоколу № 1 є непотрібним і не правильним, адже фактично дублюватиме положення Конвенції, яка напряду закріплює право розумного строку у розгляді справи.

Зокрема у справі «Сфименко проти України» (заява № 55870/00) в контексті порушення статті 1 Протоколу 1 суд констатував: «Заявниця скаржилася на те, що національні суди, розглядаючи її справу у нерозумно тривалий строк,

не забезпечили захист її майнових прав» [7]. В резолютивній же частині рішення ЄСПЛ вказавши, що «немає потреби окремо розглядати скаргу за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції» [7] відмітив про порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Отже практика ЄСПЛ фокусується на тому, щоб уникати дублювання розгляду скарги за загальними статтями Конвенції (її протоколів), якщо одна з них уже чітко вирішує основне питання. Такий підхід базується на прагненні уникнути ще й дублювання юридичних оцінок, а також забезпечити ефективність розгляду скарг відповідно зосередивши свої зусилля на найбільш суттєвих аспектах справи.

Третя справа «Бендерський проти України» (заява № 22750/02) у якій суд вирішив недоцільним розглядати порушення статті 1 Протоколу № 1 має змістовно іншу основу для формування такої позиції суду, однак за логікою підходу є ідентичною до вищевказаних двох. Підставою недоцільності розгляду порушення ст. 1 Протоколу № 1 у третій справі ЄСПЛ визначив факт того, що «скарга базується на тих самих фактах, які розглядалися з точки зору пункту 1 статті 6 та статті 8 Конвенції» [8]. В резолютивній же частині рішення суду було встановлено порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та відсутність порушення ст. 8 Конвенції. Тобто не розглядаючи порушення ст. 1 Протоколу № 1 ЄСПЛ все ж було надано правову оцінку твердженням заявника в контексті більш релевантних положень Конвенції.

З аналізованих 318 справ відсутність порушення ст. 1 Протоколу № 1 містять 3 (заяви №№ 41028/20, 10640/05, 2412/19).

Наприклад, у справі Альперін проти України (Заява № 41028/20) заявник стверджував про порушення ст. 1 Протоколу № 1 через конфіскацію частини застави за рішенням національного суду, однак ЄСПЛ відмічаючи, що «рішення про позбавлення заявника частини застави досягло «справедливого балансу» між вимогами загальних інтересів громади та вимогами прав заявника в обставинах справа» [9] постановив, що порушення ст. 1 Протоколу № 1 не було.

Відповідно за встановлення судом відсутності порушення ст. 1 Протоколу № 1 не розглядалося і питання відшкодування збитків у цих трьох справах.

Однак загалом в частині відшкодування збитків за вищевказаною практикою ЄСПЛ варто відмітити, що у переважній кількості судом все ж вирішувалося питання на користь заявників.

Щонайменше у 12-ти випадках заявники не надали вимоги щодо такого відшкодування (заяви №№ 16985/03, 35741/04, 25989/03, 21231/05, 28070/04, 34103/05, 7060/04, 34692/07, 40765/05, 29860/05, 34119/07, 22603/02) або ж не надали їх вчасно (як от у справі за заявою № 6128/04), що може свідчити про низьку правову обізнаність заявників, обмеженість у доступі до кваліфікованої правової допомоги, або ж про складність процедурних вимог до таких звернень.

У справах в яких вказано на недоцільність розглядати порушення ст. 1 Протоколу № 1 (наприклад заяви №№ 10437/02, 22750/02) суд вирішив питання відшкодування через порушення інших статей Конвенції.

Одним із останніх рішень ЄСПЛ є рішення у справі Дроздик та Мікула проти України яке повинно позитивно вплинути на системну проблему низки справ щодо принципу належного врядування та пропорційності втручання у право власності.

Визнавши порушення ст. 1 Протоколу № 1 ЄСПЛ постановив, що «державо-відповідач повинна забезпечити, відповідними засобами та в розумний строк, повне повернення заявникам їхніх прав на витребувану землю, або надати грошову компенсацію чи інше рівноцінне майно заявникам» [10].

Цікави аспектом даної справи є посилання ЄСПЛ на наступне: «суд раніше встановив у низці українських справ, що стаття 1173 Цивільного кодексу щодо компенсації осіб, постраждалих від незаконних рішень органів державної влади, сформульована в дуже загальних термінах, що робить її застосування залежним від подальшого уточнення умов, яких необхідно дотримуватися, та процедури, яку слід виконати для визначення та отримання такої компенсації (див. справу Fortetsya, МРР проти України [Комітет], № 68946/10, § 30, 11 червня 2020 року, з подальшими посиланнями)» [10].

Стаття 1173 ЦК України визначає питання відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування.

Про необхідність розроблення процедури і умов отримання компенсації (право на яке закріплено у ст. 1173 ЦК України) ЄСПЛ зазначав і в інших рішеннях вказуючи, що «статті 1173 і 1175 Цивільного кодексу ... сформульовані в дуже загальних термінах ... «умови та процедура, що регулюють державну компенсацію ... повинні бути встановлені законом» (див. справи Золотюка та Петльованого, згадані вище) ... за відсутності закону, що встановлює такі умови, право на компенсацію не може виникнути виключно з положень статей 1173 і 1175. ... Процедура надання та виплати такої компенсації, а також розрахунку її суми не була встановлена ані Цивільним кодексом, ані будь-яким іншим національним законодавством. Суд вже встановив, що за відсутності спеціального закону, що визначає подальші умови та процедуру компенсації шкоди органами державної влади, інші подібні положення Цивільного кодексу України щодо компенсації не створюють обґрунтованих очікувань для заявника в розумінні статті 1 Протоколу № 1 (див. за аналогією, справи Золотюка та Петльованого, згадані вище)» [11].

Вищевказаним ЄСПЛ вказав на значущу проблему недостатньо розвинутого механізму компенсації шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, адже ст. 1173 ЦК України сама по собі не може забезпечити ефективну компенсацію за відсутності спеціального закону, який би чітко врегулював умови та відповідну процедуру. Відтак, відсутність спеціального закону (нормативної основи) призводить до того, що право на компенсацію належним чином не реалізується на практиці та відповідно ставить під сумнів ефективність ст. 1173 ЦК України як засобу правового захисту.

В той же час існує закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [12] який встановлює порядок і умови відшкодування шкоди в дещо іншій категорії справ, а саме регулює питання компенсації у кримінальних провадженнях. Зважаючи, що вказаний закон не охоплює випадки незаконних дій чи рішень органів державної

влади, органів місцевого самоврядування (які виходять за межі вищевказаного контексту), то відповідно створюється правова прогалина, яка негативно впливає на реалізацію права на відшкодування шкоди.

Можливими варіантами вирішення досліджуваної проблеми є або внесення змін до існуючого закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» або ж прийняття окремого закону.

За першим варіантом доцільним є доповнення закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» положеннями про завдання шкоди ще й органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування.

Відносно другого варіанту цікавим для прикладу видається факт того, що у Королівстві Швеція досить вдало функціонує окремий «Закон про відшкодування збитків» [13], який за своїм змістом детально регулює вищевказане питання (особливо в частині відшкодування шкоди державою та органами місцевого самоврядування).

Висновки. За таких обставин, аналіз практики ЄСПЛ у рішеннях відносно України в частині захисту конституційного права власності вказує на системні проблеми, що стосуються як недосконалого законодавчого регулювання так і правозастосовної практики.

За результатами проведеного дослідження, наведено зведені відомості результатів розгляду скарг українців за ст. 1 Протоколу № 1. Водночас з метою утвердження принципу верховенства права в Україні, зменшення кількості скарг до ЄСПЛ необхідним є вдосконалення національного законодавства (зокрема в частині механізмів компенсації за шкоду, завдану органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування), а також забезпечення дотримання принципу належного врядування на рівні органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Література

1. Property Rights and the ECHR. HELP online course. <http://help.elearning.ext.coe.int/course/view.php?id=812>
2. З. А. Іванцова. Роль Ради Європи в захисті конституційних прав людини в Україні: специфіка забезпечення права власності. Випуск 6, 2024. <http://jes.nuoua.od.ua/2024>
3. HUDOC – European Court of Human Rights. <https://hudoc.echr.coe.int/>
4. Справа «Агрокомплекс проти України» (Заява № 23465/03). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_973#top
5. Справа «Смірнова проти України» (Заява № 36655/02). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text
6. Case of Zanghi v. Italy. (Application № 11491/85). <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57655%22%7D>
7. Справа «Єфіменко проти України» (Заява № 55870/00). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_168#Text

8. Справа «Бендерський проти України» (Заява № 22750/02). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#top
9. Case of Alperin v. Ukraine (Application № 41028/20). <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-236195>
10. Case of Drozdzyk and Mikula v. Ukraine (Applications № 27849/15 and № 33358/15). <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-237618>
11. Case of Portyanko v. Ukraine (Application № 24686/12). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158405>
12. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Skadeståndslag https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skadestandslag-1972207_sfs-1972-207/#K3

Анотація

Іванцова З. А. Захист конституційного права власності ЄСПЛ: аналіз практики та українські реалії. – Стаття.

Захист права власності є базовою передумовою демократичної, соціальної та правової держави. Зважаючи на значну кількість рішень ЄСПЛ відносно України, що з року в рік здебільшого підтверджують порушення ст. 1 Протоколу № 1, актуальність теми є беззаперечною. Так, з 318 випадків, проаналізованих за ст. 1 Протоколу № 1, у 309 випадках підтверджено порушення з боку України, що виявило системні проблеми у правоохоронній діяльності. Критичною проблемою, яка висвітлюється в українських справах, є неналежний механізм відшкодування збитків. Хоча ст. 1173 ЦК України встановлює право на компенсацію, її загальне формулювання перешкоджає ефективній реалізації. ЄСПЛ неодноразово наголошував на необхідності чіткого та всеосяжного закону для підтримки вказаного положення.

Власність будучи одним із постулатів сучасного конституціоналізму, гарантується Конституцією України. Однак на практиці реалізація вказаного права часто стикається з проблемами національного захисту та потребує втручання міжнародних правозахисних організацій, а особливо ЄСПЛ. Саме тому дана стаття має на меті дослідити особливості практики ЄСПЛ, здійснити статистичний аналіз розгляду даної категорії справ відносно України, розглянути шляхи вдосконалення захисту права власності в Україні (у тому числі надавши пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України).

Отже, дана стаття здебільшого присвячена аналізу правозастосовної практики ЄСПЛ щодо захисту права власності. Частково приділено увагу розумінню окремих категорій (як то поняття «майно») з боку ЄСПЛ. Визначено, що ЄСПЛ часто уникає зайвих оцінок, розглядаючи заяви за більш відповідними статтями, такими як стаття 6 (право на справедливий суд) або стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Стаття висвітлює проблеми тривалого невиконання судових рішень, відсутності ефективного механізму компенсації, а також інших недоліків українського законодавства, які потребують комплексного аналізу та вдосконалення.

Ключові слова: права людини, конституційні права, право власності, захист права власності, принцип належного врядування, Європейський суд з прав людини.

Summary

Ivantsova Z. A. Protection of the constitutional right to property by the ECtHR: analysis of practice and Ukrainian realities. – Article.

Protection of property rights is a fundamental prerequisite for a democratic, social, and rule-of-law state. Considering the significant number of ECtHR decisions regarding Ukraine, which year after year confirm violations of Article 1 of Protocol No. 1, the relevance of this topic is indisputable. Of the 318 cases analyzed under Article 1 of Protocol No. 1, violations by Ukraine were confirmed in 309 cases, highlighting systemic issues in law enforcement activities. A critical problem reflected in Ukrainian cases is the inadequate mechanism for compensation for damages. Although Article 1173 of the Civil Code of Ukraine establishes the right to compensation, its general wording hinders effective implementation. The ECtHR has repeatedly emphasized the need for clear and comprehensive legislation to support this provision.

Property, as one of the pillars of modern constitutionalism, is guaranteed by the Constitution of Ukraine. However, in practice, the realization of this right often faces challenges in national protection and requires the intervention of international human rights organizations, particularly the ECtHR. Therefore,

this article aims to study the specifics of ECtHR practice, conduct a statistical analysis of this category of cases concerning Ukraine, and examine ways to improve property rights protection in Ukraine (including providing proposals for improving Ukraine's current legislation).

Thus, this article is primarily dedicated to analyzing the ECtHR's law enforcement practice regarding property rights protection. Some attention is also given to the understanding of certain categories (such as the concept of «property») from the ECtHR's perspective. It has been identified that the ECtHR often avoids excessive evaluations, considering applications under more relevant articles, such as Article 6 (right to a fair trial) or Article 8 (right to respect for private and family life).

The article highlights issues such as the prolonged non-enforcement of court decisions, the absence of an effective compensation mechanism, and other shortcomings in Ukrainian legislation that require comprehensive analysis and improvement.

Key words: human rights, constitutional rights, property rights, protection of property rights, principle of good governance, European Court of Human Rights.